

TÜRKİYE'DE FOLKLOR ARAŞTIRMALARININ GELİŞME DEVRELERİ¹

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

I

Bir milletin hayatında yer alan sözlü geleneklerin bütünü o milletin folklorunu teşkil eden ürünleri bünyesinde taşır. Bu ürünler, oluşumları ve nitelikleri ne olursa olsun, buldukları zaman içinde ve geçmişten günümüze doğru toplum fertleri arasındaki dolaşımını sözlü geçişlerle sağlarlar. Sosyal ve beşerî ilimler sahasında bu ürünler folklor disiplini içinde ele alınıp incelenir. Sözü geçen disiplinin bilim dünyasında 200 yıllık bir mazisi vardır. Ancak, sosyal ve beşerî ilimlerin diğer disiplinlerinde olduğu gibi, folklor da kendisi için yeterli açıklayıcılığa sahip bir disiplin grameri vücûda getirme sürecini henüz tamamlayamamıştır.

Folklor disiplini Avrupa'da doğmuştur. Disiplinin doğuşunu hazırlayan sebeplerin kökleri coğrafi keşiflere kadar uzanır. Coğrafi keşifler Avrupa cemiyetinde bir dizi dönüşüme sebep olur. 'Rönesans' ve 'reform' hareketleri Avrupa cemiyetinde köklü yapı ve zihniyet değişikliklerine yol açar⁽²⁾. Romantizm cereyanı, 'halk' hayatına karşı ilgi uyandırır. 'Halk' kavramına dayalı bir 'halk edebiyatı' anlayışı doğar. Alman filozofu J.G. von Herder'in 'milliyet', 'millî ruh', 'halk edebiyatı', 'Millî edebiyat' ve 'millî kimlik' konularında başvurulacak yegâne kaynak olarak 'halk' göstermesi, çağın sosyal ve beşerî ilimlerinde heyecan yaratır⁽³⁾. Fransız İnkılâbı ile birlikte 'halk' hayatının araştırılması ve 'milliyet'in tespiti ehemmiyet kazanır⁽⁴⁾.

"Evrım teorisi", milletlerin geçmişlerini arayıp bulma, öğrenme arzusunu uyandırır. Folklor, bu ortam içinde vücûda gelen araştırmalar arasında doğar ve kendine bir yön çizmeğe çalışır. XIX. yüzyılın milliyetçilik ve sömürgecilik hareketleri, folklor kavramı etrafında kümelenen araştırmalara yeni boyutlar kazandırır⁽⁵⁾. Millî ve milletlerarası nitelikli ideolojilerin geliştirilmesinde folklorik araştırmalardan ve folklor ürünlerinden geniş ölçüde istifade edilir. Çağın bilgi ve teknoloji ile folklor ürünleri kullanılmak suretiyle milletler, çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek niteliğe sahip 'millî kültür' ler oluşturulmasına girişir. Bu yöneliş, milletlerin hayatında bir sürekliliğe sahiptir.

Günümüzde folklor araştırmaları bir yandan çağdaş millî kültürlerin oluşturulmasına yardımcı olurken diğer yandan da, dışarıya doğru, yeni 'yaşama sahaları' temin etmeye yönelik bir hüviyet kazanmıştır. Çağımız dünyasında, istisnaî durumlar bir tarafa bırakılacak olursa, 'sıcak savaş' yerini büyük ölçüde bu yöndeki 'kültürel savaş'a bırakmıştır. İkinci tür savaşın en önemli elemanı tanıma, tanıtma ve yayılma aracı olan folklor araştırmalarıdır. Bir milletin kendini tanıtmaması ve başka milletleri tanıması, öğrenmesi için yararlanacağı en mükemmel kaynak folklorudur. Aşağıdaki satırlarda, çağımızda, ürünlerinden çeşitli alanlarda yararlanan folklorun ülkemizde, bir araştırma ve inceleme disiplini olarak geçirdiği gelişme devrelerini ve

bu devrelerin yapılarını gözden geçirmeğe çalışacağız.

II

Türkiye'de folklor araştırmalarına yönelik tarihini yazmak için elimizde yeterli kaynak taraması olmamakla beraber, mevcut bilgilerden hareketle onun ülkemizde bir disiplin olarak sosyal ve beşerî ilimler arasındaki yerini almasına zemin hazırlayan ortamı, gelişmesini ana çizgileriyle belirleyebiliriz. Kanaatimizce, Türkiye'de folklorla yönelişin köklerini, edebiyatımızda bir 'pre-romanticism' adını verebileceğimiz 'Mahallîleşme cereyanı' döneminde arayabiliriz⁽⁶⁾. XVIII. yüzyıla isabet eden 'Mahallîleşme cereyanı' Avrupa ile sıklaşan temaslarımız ve bu arada imparatorluk alt kültür daireleri arasındaki tabii bütünleşmeye yönelik neticesinde gelişen yeni hayat tarzına bağlı edebiyat anlayışımızda meydana gelen yapı değişimine verilen addır⁽⁷⁾. Edebiyatımızın olduğu kadar, sosyal ve siyasî yapılarımızın da kendini yenileme sancıları çektiği XVIII. yüzyıl, Türkiye'nin, yâni İmparatorluğun Avrupa ile temaslarının eğitim, teknoloji ve askerî sahalarda artış göstermeğe başladığı bir dönemi kapsar. Lâle bahçeleri, helva sohbetleri ve Kâğıthâne eğlenceleri ise bu devrin sosyal hayatına renk katan yeni unsurlardır. Şiir, imaj sistemini sarsmağa, üslûbunu değiştirmeye girişir ve İstanbul sokaklarında dolaşmağa, halkın diline kulak vermeğe başlar⁽⁸⁾. Yaşanılan çevre ve insanlar edebiyatın dikkatini çekerken mimarî zevkte ve musîkîde de değişmeler, kıpırdanmalar kendini gösterir. Diğer taraftan sözlü geleneğe bağlı şâirler üslûplarını yazılı edebiyatın imaj sistemiyle zenginleştirmeye çabalarlar. Bütün bu hareketler, ne yazık ki kendi dinamiğine bağlı bir gelişme seyri takip edemez; içten ve dıştan gelen baskılara maruz kalır. Bu baskılar beraberinde 'Tanzimat'

getirir ve bütün yapılarda radikal değişmelere sebep olur. Dolayısıyla kendi dinamiği içinde gelişip doğması beklenen yapıya uygun 'Türk romantizm hareketi' bir 'zorlama'ya uğrar, tabii gelişme seyrini kaybeder.

'Mahallîleşme cereyanı', 'Tanzimat'a kadar hayatın çeşitli cephelerinde devam eder. 'Tanzimat'a gelinceye kadar, sosyal ve kültürel hayatımızda görülen 'yukarıdan-aşağıya' ve 'aşağıdan-yukarıya' doğru yaklaşım yoluyla, tabii olarak yeni bir sentezde erime, birleşme ve bütünleşme hareketi, radikal müdahalelerin doruk noktasıdır⁽⁹⁾.

Türk folklor araştırmaları açısından 'Mustatraf' mütercimi Esad Efendi'nin, Arap halk edebiyatında bulunan 'zece'lerden bahsederken söylemiş olduğu sözler, bu dönem içinde konuya ilk temas sayılabilir. Esad Efendi, 'Zecel'lerin izahında şunları söylemektedir.

"Müveşşah Endülüs'te şuyû' bulduktan sonra ämme-i ehl-i emsar ıstılahat-ı beldeleleriyle müveşşah minvâlince i'râb ve binâya bakmıyarak nazımlar düzûp ve nâmına münâsebet-i mezkûreye binâen Zecel deyûp anımla âğâzeye başladılar ki, diyarımızda kahvehâneler ve mesîrelerde ekalli dört ve ekseri oniki sebeb-i hafifî hâvî mısra'lar ile çarşu ve pazarda cârif olan lâkırdılar ve galatât üze bozukcuların düzdükleri ve anımla çalıp çağırdukları *deyiş* ve *mâni* ve *türküleri*' ve şarkı dedikleri anın nâziridir ve şarkı, şahkî-4 Arabî'den galat olmak gerekir ve bu deyişleri meleke birle bi'lbedâhe bozukcuların birbiriyle müşâ'areleri dahi olur ki garîbedendir.' (C. 11., s. 1223-1224)⁽¹⁰⁾.

Görüleceği üzere, Esad Efendi, 'Zecel'in Arap halk edebiyatındaki yerine ve temsililerine temas ederken bizim edebiyatımızdaki mukabillerine de işaret eder. Mütercim, türleri, icracıları karşılaştırır;

deyiş ve türkülerin mısra yapılarını düzenleyen vezinleri belirtir; irticalen şiir söyleme ve atışma geleneği üzerinde durur. Esad Elendi'nin bu sözleri, karşılaştırmalı folklor araştırmaları açısından ilk adım olarak benimsenebilir. Zirâ, Folklor'un doğduğu Avrupa'ya baktığımızda, orada da bu tür adımların, disiplinin 'tarihçe'si içinde yer aldığı görülür⁽¹¹⁾.

III

'Tanzimat Hareketi', bizce, dış baskıların ve zorlamaların bir neticesi olarak, Türk imparatorluk devlet yapısını, dolayısıyla sosyal ve kültürel yapıları Avrupalıların istediği biçimde yeniden düzenleme operasyonudur. Bu operasyonun gerçekleşmesinde, hiç şüphesiz XVIII. yüzyıldan itibaren gittikçe artan bir hızla bünyemize nüfuz etmeye başlayan Avrupa bilgi ve teknolojisinin rolü büyüktür. Osmanlı imparatorluğu'nun sürekli 'gerileme' seyrinden kurtulabilmesi için, III. Selim'den bu yana girilen işler, askeri sanayi, mimârlık, eğitim, tıp alanındaki yenilikler, cemiyetimizde Fransız uzmanlarca gerçekleştirilmiştir. Bu temaslar, aydınlarımız arasında fransızca'nın öğrenilmesine ve bu yolla Avrupa'da cereyan eden siyasî, felsefî, fikrî ve edebî hareketler hakkında bilgi edinilmesine imkân hazırladı. 'Osmanlı münevverleri' arasında da bir bütünleşmeye gidiş hareketinin cereyan ettiği gözlenir. Ancak, bu hareket belli bir felsefeye istinat etmekten ziyâde, şuraltı, kendi-kendine bir oluş hareketi niteliği taşımaktadır. Buna karşılık, edebiyatımızda tamamen yeni bir hareket gelişir ve fransız edebiyatı münevverlerimiz arasında tesirlerini göstermeğe başlar. 'Tanzimat' hareketiyle birlikte, Fransız İnkılâbı'nın ortaya çıkardığı 'vatan', 'halk' 'millet', 'hürriyet', 'demokrasi' ve 'cumhur' kavramları gazete ve mecmualar vasıtasıyla kitlelere maledilmeğe çalışılır. An-

cak, gerek bâzı idarecilerin ve gerekse Avrupa'dan gelen fikirlerle hareket eden 'Osmanlı münevverleri' nin amacı, aslında, doğrudan doğruya, devleti ayakta tutacağı düşünülen Tanzimat ideolojisi'nin yerleşmesine sağlam zeminler hazırlamak değil, aksine kendilerini siyasî iktidara ortak etmenin bir yolunu bulmağa yönelikti. Bu düşünce, kurtarıcı olma hevesinden kaynaklanan, belki sâfiyâne bir iyi niyete dayanmaktaydı. Ancak, Osmanlı münevverleri'nin gözden kaçırdığı iki mühim husus vardı: 'Tanzimat'ın gerçekleşmesinde Avrupa'nın rolü ve içinde yaşadıkları imparatorluk'un sosyal ve siyasî yapısındaki çeşitlilik. Üçüncü bir handicap ise, çağın fikrî ve siyasî cereyanlarını yakından takip eden ve bilen 'yeterli' sayıda 'münevver' kadrolarının mevcut olmayışı idi. Avrupa ile, bilhassa Fransa ile yapmış olduğumuz temaslar, devlet yapısında sadece aksayan yönleri düzeltme biçiminde geliştirilmeyip, belli bir amaca yönelik olsaydı; yâni bütün'ün geleceği dikkate alınabilseydi, bu boşluk belki doldurulabilirdi.

IV

Bizde 'Tanzimat' gerçekleştiği sırada, Avrupa milletlerinin hayatında romantizm ve 'milliyetçilik' cereyanları hâkim olmağa başlamıştı. Sosyal ve beşerî ilimler sahasında 'mazi'yi öğrenme, 'milliyet'in araştırılması arzusu yeni bir disiplin, folklor ilminin doğmasını, gelişmesini sağlar. 'Tanzimat aydınları'nın bu gelişmeden, muayyen ölçüde haberdar olduklarını sezmemekteyiz. Nitekim, aşağıda temas edeceğimiz gibi, Şinas'nın ve Ziya Paşa'nın bu hususu teyid eden ifadeleri mevcuttur. Ancak, onların konuya dolaylı olarak temas ettiğini kabul etmeliyiz. Çünkü, amaçları, folklor ürünlerinden yararlanarak bir 'millî edebiyat' yaratmaktan ziyâde, eski edebiyatı yıkmak için her fırsatı değerlendirme prensibine dayanır.

Tanzimat'ın fikrî yapısının oluşturulmasında mühim rol oynayan Şinasî'nin, Ziya Paşa'nın ve Namık Kemâl'in, 'gazete dili'ni halkın konuştuğu dile yaklaştırılması yolundaki çabalarını görmezlikten gelemezsiniz ama, bunun da siyasî bir amaca yönelik yaklaşım olduğunu hatırlatmalıyız⁽¹²⁾.

XIX. yüzyılın bir 'milliyetçilik' çağı olduğunun farkında olmayan, yahut bu hususu görmezlikten gelip, sarstığı bünye içinde yer alan çeşitli kavimleri bir arada tutmak için 'Tanzimat aydınları', 'Osmanlılık' ideolojisi ile kitlelerin karşısına çıkarlar. 'Milliyetçilik' cereyanının süratle yayıldığı hristiyan Balkan milletlerini bu ideoloji ile bir arada tutmak ve onları 'Millet-i Osmaniye'nin bir parçası saymak mantığı zorlamaktan, çağın akışını görmezliğe vurmadan kaynaklanan aşırı 'yimsenlik' ten başka bir şey değildi. Nitekim bu romantik ideoloji, Balkan milletlerinin çözülme hareketleri ve 1877 yılında cereyan eden Rus savaşının getirdiği neticelerle çöker. Balkanlardaki çözülme ve seheplerini, o günlerin değerlendirmesini yapan iki mühim şahsiyetimizin satırlarından vermek istiyorum. Zirâ, bu satırlar, 'folklor' araştırmalarının o günkü milletlerin hayatında oynadığı rolü göstermesi açısından da çok mühimdir. İlk satırlar M. Kemal Atatürk'e aittir:

... Osmanlı imparatorluğu dahilindeki akvâm-ı muhtelifi hep millî âbidelere sarılarak, milliyet mefkûresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimiz za'fa uğradığı anda bizi tahkîr, tezlîl ettiler. Anladık ki, kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış⁽¹³⁾.

İkinci satırlar, bizde, folklor ilminin, milliyetçilik ve sömürgecilik hareketlerin-

de oynadığı role ilk defa temas eden M. Fuad Köprülü'ye aittir:

'... Tarihi olmadan, lisan ve edebiyatı bilinmeden nasıl bir milliyet teşekkül edeceği cidden say-i sualdir. Balkan Milletleri Rumeli'yi kendi aralarında taksim için münakaşa ederlerken yalnız silâhla değil, bir takım delâil-i tarihiyye, lisanîyye ve insânîyye ile de mücehhez idiler; "folklor" tedkikatı onlara bir çok noktalarda delil ve rehber oluyordu'⁽¹⁴⁾.

Görülebileceği üzere, Tanzimatçılar, imparatorluğu kurtaracağına inandıkları, ama kurtarıcılığı safiyâne bir vehimden ibaret olan 'Osmanlılık' ideolojisi ile uğraşırken Balkan milletleri çağın 'siyasî' ideolojik teorisini, 'milliyetçiliği' uygulama safhasına geçmişlerdi. Bu ideolojinin besleyici kaynağı olarak da folklerden geniş ölçüde istifade ediyorlardı. Gerçi bizde de, Tanzimatçılar arasında, folklor ürünlerimize karşı ilgi duyan, bir şeyler söylemeğe çalışan yazarlara rastlamaktayız. Meselâ, Şinasî, halk arasından topladığı ve 'hikmet-i avâm' diye değerlendirdiği 'atasözleri'ni 'Durûb-i Emsâl-i Osmaniye' adı ile bir kitap halinde yayınladı⁽¹⁵⁾. 'Şair Evlenmesi'nde halk hayatından istifade eder. Ziyâ paşa ise, 'Şiir ve İnşa' adını taşıyan ünlü makalesinde, hakikî şiirimizin, nesrimizin olup olmadığı sorusunu şöyle cevaplandırır:

'... Bizim tabii olan şiir ve inşa'mız, taşra halkı ile İstanbul ahâlisinin avâmı beyninde hâlâ durmaktadır. Bizim şiirimiz, hani şâirlerin nâ-mevzân diye beğenmedikleri avâm şarkıları ve taşralarda ve çoğür şâirleri arasında *deyiş* ve *üçleme* ve *kayabaşı* tâbir olunan nazımlardır ve bizim tabii inşa'mız, Mütercim-i Kâmus'un ittihaz ettiği şive-i kitâbettir.'⁽¹⁶⁾

Yukarıda belirtilen örnekler ve söylenen sözler belki Türk folklor araştırmalarının gelişmesine yol açacak güzel bir

başlangıç olabildi. Ancak, bu sözler ve eserler, folklor'dan ziyâde bir siyâsî amaca yönelik, "geçici" ve derinliği olmayan hareketler olarak kalmışlar; sahiplerince de kısa zamanda unutulmuşlardır. Tanzimat münevverleri'nin halkçılık'ı, hakikî halktan ziyâde siyâsî plânda düşünülen 'ütopik' veya 'hayalî' bir 'halk'a dayanmaktaydı. Daha doğrusu yaratmağa çalıştıkları 'halk' kavramında kitâbî kalmışlar, imparatorluğun sahibi olan 'halk'ı görmezlikten gelerek gerçeklerden kaçmışlardır.'

Tanzimatçılar'ın, imparatorluğu kurtarma uğruna (!), dıştan gelen 'zorlama'ların da yardımıyla, giriştikleri teşebbüsleri, siyâsî ihtiraslarını tatmin için iktidara ortak olma faaliyetlerini savunan, veya bunların hatalarını geçiştirme yoluna başvuranlar, umumiyetle, size şu tarz sorular yöneltirler: "Efendim, ne yaptınız, ellerinden geleni yapmadılar mı? Bunlar hâin miydi? Hepsi iyi niyetli, imparatorluğu, devleti kurtarmağa çalışan aydınlar değil miydi? Ya siz onların yerinde olsaydınız ne yapardınız? Bu tür 'saçma' soru ve 'cevap'larla bir ülke 'aydınları' hâlâ vakit öldürüyorsa, o ülkede gerçek 'doğru' ve 'yanlışları' tespit edip tutarlı bir 'yol' tayin etmenin güçlüğü ortadadır.

Tanzimatçılar, iktibas ettikleri yarı doğru, yarı eksik bilgilerin kendilerine verdiği imkân ölçüsünde, kafalarında yarattıkları 'tasavvurî' halka ait problemleri çözmeğe uğraşırken, sokaktaki gerçek halk, 'avâm', onlardan uzakta, kendi 'darm'larını yaşamaktaydı. Gerçek halk hayatına aydınların ilgisizliği, 'edebî' faaliyetlerde de kendini açıkça gösterir. Nitekim, tanzimat'tan itibaren 'yayın' ikililiğinin gelişmesi, yâni 'münevver'e hitap eden eserlere mukabil, tamamen 'avâm'ın malı olan 'hikâye', 'destan', 'fıkra-lâüfe' ve benzeri türdeki 'halk kitapları'nın basımında göze çarpan çeşitlilik ve sayı artışı buna

bir delil olarak gösterilebilir⁽¹⁷⁾. Bu yayın ikililiğine baktığımızda, Tanzimat aydınının 'halk'ı ile, İmparatorluğun sahibi olan 'avâm' arasında bir 'diyalog'un mevcut olmadığı anlaşılır. İki taraftan biri, 'münevver', halk'ı savunuyor. Ya da bunu iddia ediyor ama, savunduğu kitlenin ne düşündüğüne, ne istediğine kulak vermeksizin, ayrı bir 'dünya' teklif ediyor. Dil, düşünce, teklif edilen iktibasî yeni hayal tarzı 'avâm'a yabancı. Eskilerin deyimî ile 'eski ağza yeni ta'am' esprisi duruma hakim. Dolayısıyla, iki taraf arasında, temelde, sürekli bir 'anlaşmazlık' mevcuttur⁽¹⁸⁾. Bunun başlıca sebebi, 'münevver' veya 'aydın' larımızın kendi insanlarını yeterince tanımayışlarından, onların sosyal ve kültürel hayatlarını dikkate almayışlarından kaynaklanmaktadır. Tabii böyle olunca, problemlere getirilen çözümler, 'orijinal' çalışmadan kaynaklanan yeni bir 'sentez'e değil, iktibas yolu ile edinilen, 'yapı'lara yabancı, tatbiki daha kötüleştirici neticeler doğuran, teorik fikir'lere dayanmaktaydı. 'İktibasçî' çözümlerden günümüzde de istifade etmeğe çalışan 'kolaycı'lara rastlamak mümkün değildir. Tanzimat aydını', 'Tanzimat kafalı' gibi tâbirlerle kastedilen aydınlarımız, bu iktibasçıların günümüzdeki takipçileridir. Tabii burada tenkit konusu edilen şey, 'taklid'in yaratmadaki rolü değil, 'taklid'in sürekli bir 'çözüm' oluşu meselesidir. Çağın bilgi ve teknolojisini 'yapılara uygun biçimde kullanma başka bir şey, onu 'yararlı' ve 'iyi' diye 'taklid' etme, kurtarıcı uygulama olarak düşünme başka bir şey olmalıdır.

Sosyal yapının değişim prosesinin ve rol oynayan faktörlerin farklılığına rağmen Tanzimat devri 'edebiyat hareketi' bize, islâmî kültür dâiresine girdikten sonraki 'taklid' e dayalı ilk gelişmeleri ve bâzı münevver'lerimizin kendi 'kültür'lerine tavır alışlarını hatırlatır. Ancak "Tanzimat'ın

'münevverî', Avrupa'ya açtığı pencereden gelen, sürekli 'kültür şokları' ile karşılaşmış ve her 'şok' onu bir öncekinden farklı yollara girmeye mecbur etmiştir. Zihnî faaliyetlerde görünen tutarsızlıklar içinde, siyâsî ve sosyal plânda ortaya çıkan problemlere çare aranmıştır. Tabiatıyla, bu yapıdaki 'münevver'lerimizin Türk cemiyetine getirdiği 'çözümler', yaşanan gerçeğe ters düşmekten dolayı, 'yaz-boz', 'yık-yap' düşüncesini geliştirmekten öteye bir yarar sağlamamıştır. Nitekim, Tanzimat münevverlerinin davranışları buna tipik bir örnektir. Balkan milletlerinin ayaklanması, istiklâl peşine koşması, 'Osmanlıçılık' ideolojisini çökertince, yerine bir yenisini bulup koymada güçlük çekmemişlerdi. Yeni teori, 'Millet-i Osmaniye'den vazgeçip 'ümme-i İslâmiye' etrafında toplanmayı savunuyordu. Böylece, yıkılan bir 'haya'lin yerine yeni bir tanesi ikame edilmiş oluyordu. Bu teori, islâm olan kavimlere ve onların birliği fikrine istinat ederken, hristiyan teb'a dışarda tutuluyordu. Daha doğrusu, onlar, imparatorluk içinde ikinci derecede bir unsur, 'azımlık' mevkiine getiriliyordu. Ancak, bu teori de beklenen neticeyi vermedi. Türk olmayan müslümanlar da, Avrupalıların teşvikiyle de olsa, istiklâl kazanma hevesine kapılınca, 'İslâmîlik' ideolojisi de, 'imparatorluk' u kurtarma açısından 'geçerlilik'ini kaybeder. Fakat hemen şunu da belirtmeliyiz ki, her iki ideoloji de, daha sonraları, zaman kazanma amacıyla, Avrupa'ya ve İslâmî Şark'a karşı siyâsî vaziyet alışlarda kullanılmıştır. Bunda, devlet yönetimine nüfuz etmeye başlayan yeni ideoloji 'Türkçü'lügün rolünün olduğunu söyleyebiliriz.⁽¹⁹⁾

Bir anlamda kendine, kendi kaynağına, gücüne ve imkânlarına yönelerek, çağın bilgi ve teknolojisinden gereğince istifade edip devlete çeki-düzen vermeğe dönük Türkçülük hareketinin, 'kültür hareke-

ti' plânında, daha Tanzimat devrinde kendine yer açmağa çalıştığını görmekteyiz.

V

Tanzimat ideolojisi'nin hâkim olduğu devrede, cılız bir yapı içinde olsa bile, eski 'mahallîleşme ceryanı'nın kendi yolunda devam ettiğini; Avrupa edebiyat mektebine mensup bâzı şâirlerin 'parmak hesabı' diye küçümsenen 'hece vezni'ni denediğini, âşık tarzı şiirler yazmağa, eserler vücuda getirmeye çalıştığını görürüz... Öte yandan bu devrede münevver'ler arasında, 'kültür' plânında, 'şuurlu' bir 'millî-yetçilik' hareketinin başladığına tanık oluyoruz. Hareketin gelişmesine ve yayılmasına çalışan bu münevverlerimiz arasında Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa ve Ali Suavi efendi'ler önde gelen isimlerdir.

Türkçülük'ü kültür plânında yaymağa çalışan Ahmet Vefik Paşa'nın eserleri, 'millî şuur'u uyandırma açısından olduğu kadar, Türk folklor araştırmaları yönünden de mühimdir. Ahmet Vefik Paşa, Türk dilinin zenginliğini göstermek üzere tertip ettiği sözlüğe, 'Lehçe-i Osmanî'ye, (20) halk arasında topladığı kelimeleri de katmıştır. Derlediği atasözlerini; 'Müntehabat-ı Emsâl-i Türkiye' (21) adıyla yayımlayan Paşa, eski Türk destan ve esâtirinden izler taşıyan ünlü 'Şecere-i Türkî'yi (22) de bastırarak okuyucunun istifadesine sunmuştur. Molier'den yapmış olduğu tercümelemlerde halkın konuştuğu dili ve ifade üslubunu kullanmış, eserlerin konu ve kahramanlarını yerlileştirmiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın bütün çalışmalarında folklor ürünlerinden geniş ölçüde istifade ettiğini biz, Macar âlimi İgnaz Kunos ile aralarında geçen bir konuşmadan anlıyoruz. (23) Folklor araştırmaları tarihi açısından mühim olan bu konuşmanın bizi ilgilendiren kısmı şöyle cereyan eder:

'Paşa/ — Demek ki Avrupa şarkiyatçıları-
nın sırasında yer bulma niyetindesin, âferin
sana, âferin! dedi.

Ben /Kunos/ — O muradına ermeden önce
Türkçe öğrenmeliyim, "Folklor" dedikleri
edebiyatın türlü-türlü izlerini arayıp bul-
malıyım...

Paşa- Çok arayacak olursan zahmetlerden
zekinmezsen elbette nail olursun. Acaba
şimdiye kadar bu yolda tecrübelerin var
mı?

Paşa'nın bu sorusu üzerine, Rumeli'de top-
lamış olduğum türkülerini mendilimden çı-
karıp birer-birer okudum. Bu avâm şiirleri
âlimin çok hoşuna gitti.

/Paşa/ — Benim de fikir aldığım parçalar
bunlardır. Yolun doğrusunu artık buldun,
bu yoldan hiç sapma!

Kunos ile Paşa arasında geçen bu konuş-
ma'dan, kendisi gibi Avrupa fikir ve bilim
hareketlerini yakından takip eden 'Osman-
lı münevverleri'nin 'Folklor'dan haberdar
olduklarını anlıyoruz. Ahmet Vefik Paşa,
eserlerinde kendisinin bu kaynaklardan
yararlandığını belirttiği sonra, evindeki
bir câriyeyi çağırıp Kunos'a 'türkmen kı-
zı' adlı türküyü okumasını rica eder. Ku-
nos, bu muhavereli türküyü bir 'ballad'a
benzetince Paşa:

— "... *Dediğin 'ballad'lar zâten fâciâh ol-
duktan başka muhavereleri de vardır.*

Bu sözlerden sonra aralarında 'türkü
gibi beyitler' üzerine bir konuşma geçer
ve Paşa Kunos'a:

— "*Garp avâmı edebiyatının en çoğun-
dan benim de haberim var ve bunlara dâir
bazı eserler de kütüphanemde mevcut.*"
diyerek bir takım mecmu'alar gösterdi.

Daha sonra söz, millî lisân' üzerine gelir.
Paşa, Kunos'a, bu yoldaki çalışmaları hak-
kında bilgi verir ve halkın konuşma dilini
yazı dili haline getirmeye çalışan meslek-
taşlarının eserlerini belirtir. Bu arada Ku-
nos için 'suallî-cevâplı bir türküyü' okuması
için câriyesini çağırır. Câriye, "Kızım kı-

zım, kınalı kızım/Seni bir sarraf isti-
yor/Vereyim ona' türküsünü okur. Türkü-
nün bitiminde câriye, bu türkünün bir 'İşi'
(varyantı) olduğunu belirtince Paşa, bunu
da okumasını kendisinden rica eder.
Câriye, onlara, 'kızım sana hotoz alam/
Yok babacığım yok yok' mısraları ile baş-
layan türküyü okur. Bunu müteakip, Paşa,
halk türkülerinin türleri, mısra yapıları ve
vezinleri hakkında 'Kunos'a açıklamalarda
bulunur. Bu açıklamalara Kunos eserinde
yer vermiştir.

VI

Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Pa-
şa'nın kültür yolu ile geliştirmeye çalıştık-
ları Türkçülük hareketi, 1897 Yunan sava-
şı ile 'millî uyanış'ı gerçekleştirir ⁽²⁴⁾. Bu
'uyanış', millî şâir Mehmed Emin (Yurda-
kul)'un, 'Ben bir türküm, dinim, cinsim
uludur/Sinem, özüm ateş ile doludur/İnsan
olan vatanının kuludur/Türk evlâdi, evde
durmaz, giderim.' mısraları ile bir 'cezbe'
halinde geniş kitlelere yayılmağa başlar
⁽²⁵⁾. Savaş sırasında ve daha sonra gazete
ve mecmualarda, sade Türkçe ile şiir ya-
zılması ve hece vezinlerinin kullanılması
teşvik edilir; anonim şiir örnekleri yayın-
lanır ⁽²⁶⁾.

Türk folklorunun geleceği açısından bu
anonim şiir örneklerinin yanı sıra, atasöz-
leriyle, fıkralarla, destan ve halk
hikâyeleriyle ilgili kitapların neşriyatı, sa-
yı itibarıyla 1897 Yunan savaşından sonra
giderek artar. Aydınların millî meselelere
'milliyetçilik' duygusu ile ilgileri arttıkça
folklorik ürünlerin de ehemmiyeti anlaşıl-
mağa başlar.

Türk folklorunun geleceği açısından
bu anonim şiir örneklerinin yanı sıra, ata-
sözleriyle, fıkralarla, destan ve halk
hikâyeleriyle ilgili kitapların neşriyatı, sa-
yı itibarıyla 1897 Yunan savaşından sonra
giderek artar. Aydınların millî meselelere

'milliyetçilik' duygusu ile ilgileri arttıkça folklorik ürünlerin de ehemmiyeti anlaşılmağa başlar.

Türkiye'de, folklorun bir ilim şubesi olduğu, eldeki bilgilere göre 1900'lü yıllarda anlaşılmıştır. Bu bir tesadüf değildir. Hâdisce, bu yıllarda gelişmeğe ve yayılmağa başlayan Türkçülük hareketi ile organik biçimde bağlıdır (27).

Türkiye'de Türkçülük hareketini yaymak, Türk kültürünü ortaya çıkarmak amacıyla kurulan ilk dernek, Türk Derneği adını taşır. Derneğin amacını ve çalışmalarını geniş kitlelere tanıtmak ve yaymak için 'Türk Derneği Mecmuası' çıkarılır. İlmî sınırlar içinde faaliyet gösteren bu dernek, 1908'de kurulmuştur. Türk Folklor araştırmaları açısından bu derneğin faaliyetleri şuurulu ve organize olmuş ilk adımlar olarak değerlendirilebilir (28). Dernek, 'Türk Derneği Mecmuası' vasıtasıyla okuyucularından buldukları çevrede halk dilinden söz derlenmesini, Türklerin söylediği eski türkülerin, darb-ı mesellerin, hikâyelerin toplanmasını ve yazılmasını, ahlâk-ı kavmiyye ve adât, secere, rivâyet ve tababetle ilgili mâlumatların kaydedilmesini ister. Okuyuculardan derlenmesi istenen maddelerin tamamı folklorumuzu doğrudan ilgilendiren malzeme-yi ihtivâ etmektedir (29).

'Türk Derneği'ni takiben, 1911 yılında 'Türk Yurdu' ve 'Türk Ocağı' dernekleri kurulur. Daha sonra bu iki dernek birleşir ve 'Türk Ocağı' adı ile faaliyetine devam eder. Yeni derneğin yayın organı 'Türk Yurdu Mecmuası' olur. Selânik'te yayınlanmağa başlayan 'Genç Kalemler Mecmuası' da Türkçülük hareketinin gelişmesi yolunda faaliyet gösterir.

M. Kemal Atatürk'ün 'fikrimin babası' diye övdüğü Ziya Gökalp, 1912'den itibaren

'Türkçülük hareketi'nin teorisini hâline gelir. Gökalp, millî şuurun, millî ruhun uyandırılmasında, millî kültürün ortaya çıkarılmasında Herder gibi, halk hayatına gidilmesi gerektiğini öne sürer. 'Halka doğru' prensibi ile görüşlerini formüle eder ve 'Türkçü düşünce sistemine yerleştirir' (30). Gökalp, bu prensibin mahiyetini anlatmak ve buna dayalı çalışmalarını daha geniş kitlelere ulaştırmak için arkadaşlarıyla birlikte, 'Halka Doğru' adı ile bir dergi çıkarırlar (31). Bu dergi, Türkçülük açısından olduğu kadar Türk folkloru bakımından da ehemmiyetlidir. Çünkü, 'folklor'dan söz eden ilk yazı yine Gökalp tarafından bu dergide yazılmıştır. 'Halk Medeniyeti' adını taşıyan bu yazısında Gökalp, folkloru şöyle tanımlar:

'Her kavmin iki medeniyeti var: resmî medeniyet, halk medeniyeti. O halde kavimlerin medeniyetlerinden bahseden bir ilim olan *içtimâiyyetin* halkın medeniyetini tedkik eden bir şubesi olmak gerek.

İşte kaideleri yazılı olmayan ve ancak ağızdan ağıza geçmek suretiyle bir soyda uzayıp giden bu an'anevî medeniyeti mütâla'a eden ilme "*halkıyya*" adı verilir (32).

Ziyâ Gökalp, bu tanımda 'millet' anlamında kullandığı 'kavim'e ait iki 'medeniyet' düşünür. Bunlardan ilki 'resmî', 'yânî sistematik biçimde edinilen 'kültür', diğeri 'halk medeniyeti'. 'Halk medeniyeti', esas itibarıyla 'sözlü' olmak ağızdan ağıza geçmek' ve 'an'anevî'lik vasıflarına sahiptir. Dolayısıyla, Gökalp'ın 'halk medeniyeti' ile kastettiği 'sözlü kültür'ün veya 'gelecek kültürü'nün kendisidir. Anlaşıyor ki, Gökalp, folklor'a 'kültürel evrim teorisinin' dayandığı görüşlerden hareketle yaklaşmıştır. Bu yaklaşım daha sonra yazmış olduğu folklorla ilgili yazılarında da göze çarpar. Ancak, onun bütün çalışmalarında, her araştırma alanı gibi, folklor

da, 'millî malzeme' kaynağı görünümündedir. Türklüğün yeniden dirilişi, romantizminin doğuşu bu kaynaktan yeterince yararlanmamızla gerçekleşecektir.

'Halka Doğru Mecmuası'nda, 'Türk şarkıları' başlığını taşıyan bir yazıda, 'Türk Derneği Mecmuası'nın yaptığı gibi okuyucuya çağrıda bulunulur. Bu yazıda, "Her milletin, masal, şarkı ve destanlarının toplanıp yayımlandığı ve bunun milliyetperverlik olduğu söylenir." ve herkesten, vatanını ve Türklüğü sevenlerden bildikleri işittikleri türkü ve destanları yazıp dergiye göndermeleri istenir (33).

Türkçü düşüncenin gelişmesiyle beraber, 1900'lü yıllardan itibaren, buna paralel olarak Türk folkloruna yer veren gazete ve mecmuaların sayısında artış olur. Gerçi yazılanların tamamı doğrudan folkloru ilgilendiren yazılar değildir ama, ilgili olanların yanı sıra bunlarda da yer alan bilgiler, folklor araştırmaları tarihimiz açısından bir kıymet taşırlar. Gazete ve mecmualarda yer alan yazıların ötesinde, 'hikâye', 'destan', atalarsözü, 'fıkra' türlerine ve 'âşık' şâirlere ait eserleri ihtiva eden kitapların sayısında da bir çoğalma olur (34).

Türkiye'de, folklor adını taşıyan ilk yazı M. Fuad Köprülü'ye aittir. Bu yazıda Köprülü, bir disiplin olarak folklor'u Türk okuyucusuna tanıtmaya çalışarak çağrı için geçerli fonksiyonlarına temas eder. Köprülü'nün folklor ile ilgili yazısının tam başlığı "Yeni Bir İlim: Halkiyat 'Folk Lore' " adını taşır (35). Söz konusu yazı, folklorumuz açısından zamanında, hatta bugün bile, yeterince kıymetlendirilememiş mühim bir uyarıdır. Değerli bilim adamı, bilim alanında 'tecrübe ve müşahade usullerinin' tatbikiyle çeşitli disiplinlerde süratli ve sürekli değişme ve gelişmelerden kaynaklanan ilerlemelere 'sorumlu'ların ve

'münevver'lerin dikatini çekmeğe çalışarak, XIX. yüzyılın ürünü olan 'halkiyat'ın ehemmiyeti üzerinde durur. Köprülü Avrupa'da senelerden beri pek çok eser yayınlanmasına, bu yolda çalışan 'cemiyet'ler kurulmasına rağmen, bizim hâlâ folklor'un varlığından 'bigâfil' oluşumuzu, çağrı 'milliyet asrı' olarak değerlendiren bilim adamlarımız ve düşünürlerimiz açısından, son derece 'üzücü' bir durum olarak değerlendirir. Çünkü, 'milliyet asrının en büyük silâhı 'folklor'dur. 'Folklor tetebbuhı için teşekkül eden cemiyetler halkın şarkılarını, masallarını, mesellerini, âdetlerini, itikadlerini yer yer kayıt ve zaptederek o milliyetin ruhiyatına, tarihine, dinine içtimaiyatına yakından vâkıf oluyorlar'. Böylece, 'o milliyetin varlığı bütün beşeriyete ispat ediliyor.'

M. Fuad Köprülü, Gökâlî gibi 'sosyoloji'nin bir alt dalı olarak gördüğü 'halkiyat', 'halka ait şeylerden bahseden' bir disiplin olarak tanımladıktan sonra, onun muhtevası üzerinde durur ve halkın 'düşüncelerini, ruhunu, endişelerini', kısaca 'bütün mâneviyatını' yansıtan 'şarkıları, darb-ı meselleri, hikâyeleri, destanları' folklorun bir 'kısmı' olarak değerlendirir. Ferdî eserlere mukabil, 'bir hey'et-i tahassüsâtı olan mahsulât-ı müştereke'yi teşkil eden ürünler, 'doğrudan doğruya /halkın/ ruhundan çıktığı için onun en sâdik, en belîğ ifadesi'dir. Folklorun bu kısmını 'tedkik' edenler ona, 'halk edebiyatı' veya 'mânevi' folklor adını verir. Köprülü'nün bu ifadesinden biz, onun, folkloru 'maddî' ve 'Mânevi' olmak üzere ikiye ayırdığını anlıyoruz. Bu ayırımı, folklor ürünlerinin, malzeme itibarıyla o sıralarda çağdaş bilim sahasında nasıl değerlendirildiğini yansıtır. Köprülü'nün bu ayırımı hatırlatmasından önce kaleme alınan Gökâlî'nin adı geçen yazısında 'halkiyat' 'an'anevî medeniyet' le uğraşan bir bilim dalı olarak

tanımlanmış ve tedkik edilecek malzeme, 'halk teşkilâtı, hak felsefesi, halk ahlâkiyatı, halk hukukiyatı, halk bedfîyatı, halk lisâniyatı, halk iktisâdiyatı, halk kie-miyatı' gibi sekiz kısma ayrılmıştır (36). Gerek Gökalp'in ileri sürdüğü tasnif, gerekse Köprülü'nün işaret ettiği ayırım, daha sonraki yıllarda folklor araştırmaları tarihimizde yer alan çalışmalarda görüleceği gibi, değişik ölçülerde tesirlerini icra etmiştir (37). Ancak, Gökalp'in ileri sürdüğü 'halkiyat', önce sosyolojinin içinde yer almasına rağmen, sonradan o, bu fikrinden vazgeçer ve onu, 'iptidâf cemiyetlerin medeniyet tarihi'ni inceleyen 'etnoloji'ye dahil eder (38). Gökalp'in, farklı görüşleri ihtivâ eden Avrupalı kaynaklardan yararlanarak 'folklor' hakkındaki düşüncelerini belirtmiş olduğu tanımlarını farklı bilim şubelerine bağlamasından anlaşılmalıdır. Fakat, tanımların bağlandığı alanların farklılığına rağmen, folkloru bakış açısını 'kültürel evrim teorisi'nin belirlediği açıkça görülür. Gökalp'in 'halkiyat' araştırmalarında amaç, '... Türklerin, kendi müesseselerini/an'anevî medeniyete ait olanları/yükseltmek suretiyle bir /çağdaş/ medeniyet ipdâ etmek'tir (39).

Köprülü, folklor araştırmalarının çağ için geçerli fonksiyonları hakkında ehemmiyetle durur ve örnekler verir. Folklorun bir kısmı olan 'halk edebiyatı çağdaş edebiyatın kaynağıdır. 'İptidâ Alman sanatkârlarından çıkarak İstanbul Boğazı Bosfor kıyılarına kadar bütün dünyayı dolaşan ve beşeriyete edebiyen eserler bırakan Romantizm cereyanı menşeleri tedkik edilince, görülürki halka doğru gitmek, halk lisânından, edebiyatından istifade etmek fikirlerinin mahsülüdür. Bu sebeple, milliyetperverler'imizin 'folklor'a ehemmiyet vermeleri bir mecburiyettir. Köprülü, çağın mühim folkloristi A. Von Gennep'i kaynak göstererek, folklorun

'milliyetçiliğin' ve 'müstemlekat tarzı'nın gelişmesinde oynadığı role işaret eder. Avrupalıların elde ettikleri yeni müstemlekelerde kuracağı 'Tarz-ı idare' için, folklorun geniş ölçüde istifade ettiğini belirten Köprülü, Rusların Ortaasya Türkleri hakkında, İngilizlerin Hindistan'da, Fransızların Cezayir ve Tunus'ta yaptığı folklor araştırmalarını bu amaca yönelik görür ve 'Esasen başka türlü de olmaz; bir memleketi bilmeden orada icrây-ı hükümet etmek, orası için kanunlar yapmak müessesât-ı idârîye ve içtimâiye vücûda getirmek kabil değildir.' der.

Folklorun maziye canlı bir biçimde yaşatacak eserleri ihtiva ettiğini vurgulayan Köprülü, Anadolu'da hâlâ araştırmalara başlamamış olmamızdan yakınarak, bugün de geçerli olan şu uyarıyı yapar:

'Milliyetimizin hakkında tedkikat-ı ilmiyede bulunmak lüzümü gençler tarafından hâlâ anlaşılamazsa, bugünkü fecî lâkaydılık devam edip durursa istikbâlimiz hakkında nikbin olmağa hakkımız kalmaz. Eskiden güzel ve dilrûba Türk şehirleriyle dolu olan Tuna yahlarının hâtrâtını, oraların şarkılarını, destanlarını saklasaydık, bugün eski hâkimiyetimizi yalnız cansız kitap sayfalarında görmezdik. Rumeli'nin son felâketinde düşman eline geçen yerler ahali tabii yavaş yavaş yok olacaklardır. 'Ve biz ileride onların eski Türk memleketi olduğunu ispat için *halkiyat*'ın canlı vesikalarına muhtaç olacağız. Eğer bugün o vesikaları zapt ve kaydedebilirsek, hiç olmazsa felâketlerimizin hâtrâsını saklayacağız. Bir millet için bu büyük bir uyandırma, uyanma kamçısı tazfîâne-i intibâhtır.' (40).

Ziya Gökalp'in, 'ananevî medeniyet'ten çağdaş bir 'medeniyet' yaratmada, Köprülü'nün milliyetçiliğin gelişmesi, millî edebiyat/millî mâzinin canlı tutulması ve sömürgelerde kurulan 'tarz-i idare'ler üzerinde oynadığı rolü belirtmek üzere temas et-

tikleri folklor hakkında yazılmış mühim bir yazı da, Folk-lor "Folk Lore" adını taşır⁽⁴¹⁾. Folklor araştırmaları tarihi açısından, 'Raks' adlı yazısıyla bizde ilk defa 'halk dansları'mıza temas eden Rıza Tevfik /Bölükbaşı/ sözü geçen yazıda 'folklor'u bir başka açıdan ele alıp tanıtır⁽⁴²⁾.

Rıza Tevfik, folklor'u 'avâmî edebiyat'tan ibaret kabul ettiği yazısında, bize, Kunos ile Ahmed Vefik paşa arasında geçen sohbet sırasında ortaya çıkan 'folklor' anlayışını hatırlatır. Bu anlayış, folklor araştırmalarının ortaya çıkışında ve gelişmesinde mühim rol oynayan İngiliz araştırmacıların yaklaşım tarzlarından kaynaklanır. Ünlü Andrew Lang, 'Custom and Myth' /Adet ve Mit/ adlı eserinde, The Method of Folklore' /Folklor metodu/ dan söz eden yazısında bu görüşü şöyle belirtir: 'Folklor denilen çalışma tarzı, eski irkların maddî olmayan kalıntıları-hikâyeler, bâtil itikadler gibi-toplamaktır'⁽⁴³⁾. Ayrıca, Miss Charlotte S. Brune tarafından gözden geçirilip yayınlanan 'The Handbook of Folklore' adını taşıyan İngiliz folklor elkitabında da folklor için şöyle bir tanım verilmiştir: 'folklor, geri kalmış insanlar, veya ileri cemiyetlerin kültürden uzak tabakaları arasında görülen ananevî inanç, âdet, hikâye, şarkı ve deyişlerin çalışıldığı sahadır'⁽⁴⁴⁾.

'Folklor' adlı yazısında Rıza Tevfik, 'Durûb-i emsâl dâhil olmak üzere avâm şarkıları, destanlar, bilmecceler, hatta hikâyeler'i içine alan tanımla, yukardaki tanımlara benzer bir folklor çerçevesi çizer⁽⁴⁵⁾. 'Hikmet-i avâm'ı 'folklore' un tam mukabili olarak gören Rıza Tevfik, Bu terimin dilimizde başka anlamları da ihtivâ etmesinden dolayı, kullanımını uygun görmüz. Bizce bunun sebebi, 'hikmet-i avâm'ın 'halk'a ait bütün bilgileri, 'ananevî medeniyeti' de kapsamaktadır. Halbuki bu yaklaşımda maddî folklor ürünlerine yer yoktur öyleyse, 'folklore' terimini dilimizde telâffuz şekli olan 'folklor' biçiminde kullanmak gerekir. Folklorun teorik tartış-

masına yer verilen yazıda yazar, bir eserin folklor'a dahil olması için yaratıcının unutulmuş ve onun, ait olduğu 'milletin efkârına, hissiyatına, amâline, itikadına sahihen tercüman olmak' mertebesine erişmiş olması lâzımdır, diyor.

Rıza Tevfik'in yazısında yer alan mühim bir husus, folklor ürünlerinin, Lyrique/âşıkane /, Epique / destan /, Dramatique / lâcia, Romanesque / romantik / ve / felsefî / terimler altında bir tasnife tâbi tutulmasıdır. Bu tasnif, folklor tarihimiz açısından, sözlü edebiyat ürünleri hakkında yapılmış ilk tematik ayırım tecrübesidir.

Türk folklor araştırmaları açısından, 1920'lere kadar gazete ve mecmualarda yayınlanan yazı ve malzemelerin yanı sıra, 'halk kitapları'nın neşriyatı da devam etmiştir. Modern Türk devletinin kuruluş yıllarına kadarki zaman içinde, iki mühim eser daha yayımlanmıştır. Bunlardan biri Mustafa Satı tarafından hazırlanan 'Etnografya. İlm-i Akvâm'⁽⁴⁶⁾ adlı ders kitabı ile, Hasan Bahri'nin 'Anadolu Köy düğünleri'⁽⁴⁷⁾ çalışmasıdır. Sonuncusu bizde saha çalışmasından elde edilen bilgilerle hazırlanan ilk eser olarak bilinir.

VII

Türkiye'de folklor araştırmaları tarihi üzerine bir başlangıç noktası olarak seçtiğimiz XVIII. yüzyıl, Türk kültür tarihi açısından da mühim gelişmeleri bünyesinde taşıyan bir zaman dilimidir. Uzun yüzyıllar 'imparatorluk' coğrafyası üzerinde yaşayan milletimizin hayatında şekillenen 'göçebe', yarı göçebe-kasaba' ve 'şehir' kültür daireleri, bu devrede tabii olarak birbirine yaklaşmağa, birbiriyle bütünleşmeğe başlar. 'mahallileşme' adı verilen bu cereyan, bu tabii kendine dönüş hareketi, 'Tanzimat' ile radikal bir müdahaleye mâruz kalır. Böylece, 'millî uyanış', gerçek türk 'ramontizm'inin doğuşu gecikir.

Tanzimat, imparatorluğun yapılarında görülen tabii tekâmül neticesi bir 'yeniden düzenleme' hareketi değil, aksine, kendi

dinamiği içinde gelişmeğe çalışan yapılara bir takım 'zorlama'larla yön değiştirmek hareketidir. Hareketi başlatanların iyi niyetinden şüphe edilemez ama, bu 'iyi niyet' başarılı olmalarına kâfi gelmedi.

Folklor araştırmaları tarihimiz açısından, XVIII. yüzyıldan itibaren görülen kıpırdanmalar, XIX. yüzyılda Ahmet Vefik Paşa'nın gayretleriyle ürünlerini vermeğe başlar.

Türkçülük hareketinin geliştiği XX. Yüzyıl başları, Türk folkloru için mühim bir merhaledir. Folklor biliminin ehemmiyeti üzerinde durulması, ilgi alanının anlatılıp yazılması, yararlarının açıklanması bu yıllara rastlar.

NOTLAR

1. Türkiye'de folklor araştırmalarının gelime devrelerini ana çizgileri ile ele alıp inceleyen yazımızın bu bölümü, 'millî' devlet, yâni 1920'ye gelinceye kadarki zamanı kapsamaktadır. İncelememizin ikinci bölümünde, 1920-1938 ve üçüncüsünde bundan sonrası ele alınacaktır. (Bu yazı, "Şükürü Elçin'e Armağan" Ankara 1983'te yayınlanmıştır. Derginin notu.)
2. Avrupa'da 'folklor'un doğuşu ve gelişme tarihi hakkında geniş bilgi edinmek için bk.: Y.M. Sokolov, 'Problems and Historiography of Folklore', *Russian Folklore*, New York, 1950; s. 3-156.; Pertev N. Boratav, *Folklor ve Edebiyat I*. Ankara, 1945.; Arnold van Gennep, *Le Folklore*, Paris, 1924 (P.N. Boratav tarafından 1939 yılında 'Folklor' adı altında tercüme edilip yayınlandı.); P.Saintyves (tercüme ed. B. Aziz Yanıkoğlu), *Folklor Elkitabı*. İstanbul 1951.
3. G. Blustein, *The Voice of the Folk*. Massachusetts (USA), 1972. s. 1-15.
4. 'Halk' kavramının Avrupa'da geçirdiği anlam değişmelerinin mükemmel bir tahlili ve tenkidi A. Dundes tarafından yapılmıştır. Bk. Alan Dundes. 'Who are the Folk?' in *Frontiers of Folklore*. Colorado (USA), 1977. s. 17-35.

Folklor ürünlerini, okuyucular eliyle de olsa, derlenmesi isteği dergi sayfalarında, Türkçülük hareketinin gelişmesiyle görülür. Folklorumuzu ilgilendiren yazıların ve derlemelerin yanı sıra, saha çalışmasına dayanan ilk folklor kitabı-Türk düşünleriyle ilgili-yine bu sıralarda yayınlanır.

Savaş yıllarına rastlayan 1920'lere gelinceye kadarki zaman içinde, Türk folkloru araştırmaları fazla bir mesafe katedememiştir ama, fikir olarak bu bilim dalının ehemmiyeti aydınların kafasına iyice yerleşmiştir. Nitekim 'Millî devlet' kurulduktan sonra, folklorumuza devletçe el uzatılmıştır.

5. 'Folklor'un bu nitelikleri üzerine, ilk defa M. Fuad Köprülü durmuştur. Bk. M. Fuad Köprülü, 'Yeni bir ilim: Halkiyat "Folk Lore"'. İkdam, 24 Kânun-ı sâni, 1329.
6. 'Mahallîleşme' cereyanı için bk. M. Fuad Köprülü, 'Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri'. Edebiyat Araştırmaları, Ankara, 1966. s. 271-315.
7. Biz, Türk imparatorluk hayatında, XVIII. yüzyılda, üç büyük kültür dairesi olduğunu düşünüyoruz: a. Büyük şehir kültürü: sistematik eğitim yolu ile edinilen ve geliştirilen kültür. Bu kültür dairesi içinde şehirli-ler, münevverler ve idareciler vardır; b. Göçebe ve yarı göçebe kültürü: Hayat tarzı itibariyle eski an'anevi kültürü muhafaza ederek yaşayan göçebe ve yarı göçebeler ile küçük köylerde yaşayanlar bu daire içinde yer alır; c. Geçiş veya Tekke-tarikat kültürü: Bu kültüre mensup olanlar ilk iki kültür dairesi arasında yaşayan kesimdir. Bunlar, her iki kültüre ait unsurları kısmen bünyelerinde muhafaza etmekle birlikte, bir nevi *te'lif* karakteri taşıyan bir *kültür'e* sahiptirler. Şüphesiz, bu üç kültür dairesini ve bu daireler içinde yaşayan insanları birbirinden, bıçakla kesilmişi gibi, ayrı düşünmek doğru değildir. Dereceleri hayatın her safhasına inhisar eden faaliyetlerde ortaya çıkan bir fark olmakla beraber, aralarında sürekli bir alış-veriş, bir 'iletişim' mevcuttur. Dolayısıyla 'mahallîleşme'

cereyanını her üç kültür dairesinin, 'iletişim' in güçlenmesinden kaynaklanan bir 'bütünleşme' hareketi olarak değerlendiriyoruz. Ancak, bu yoldaki yönelişler, belli bir 'sistematiğe', bir düşünce 'bütünü'ne dayanmaz; hareketler dağınıktır.

8. Bursalı Belfig, Şehrengiz-i Burusa' adlı eserinde, bu devrin edebî zevkindeki değişmeye temasla şöyle söyler: 'Artık gazel para etmiyor. Bir fıkrayı, yahut Aşık Ömer'in türkülerini daha üstün tutuyorlar. Tâzeler ehl-i dile rağbet etmiyorlar.' (bk. A. Abdülkadiröğlu, Bursalı Belfig'in Hayatı ve Eserleri. İlahiyat Fakültesi, Ankara 1979. c. I, s. 143 (basılmamış doktora tezi). Bu sözler, yüzyıla hâkim olmağa başlayan yeni 'anlayışın eski gelenek' temsilcileri üzerindeki akislerini çok güzel yansıtır.
9. "Tanzimat'ı bu şekilde değerlendirmemizin sebebi, sosyal, siyasî ve kültürel yapılarda, 'zorlayıcı' bir hareketle değişiklikler yaratmasıdır. Bu hareket'in temsilcileri uzun zaman sözlü geçen yapılar üzerindeki tesirlerini sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla, 'Tanzimat' kavramı, millî devlete geçinceye kadarki zaman içinde yer alan 'dış tesirli' bütün hareketleri kapsadığı kanaatindeyiz. Hareketlerin temel vasfı, imparatorluğun yapısını ve çağın *bilgi'sini* yeterince değerlendirmekten uzak bulunan 'münevver'lerin 'durum muhakemesi' yapmadan, Türk milletinin vaziyetini dikkate almadan 'hâşskâr' olma sevdasıdır, diyebiliriz. Nitekim, bu zihniyetin bir uzantısı olan Talât Paşa'nın bugünlerde bir gazetede yer alan hâtıralarından da bu 'sevdâ'nın macerasını takip edebiliriz. İyi niyetin cesaretin, heyecanın, kulaktan dolma bilgilerin, komitacılığın, yabancı desteğinin 'hâlâskâr' olmağa ve bir imparatorluğu yönetmeğe yetmediğini bu 'hâtırat' bize dürüstçe anlatmaktadır.
10. Esad Efendi'nin eserinde yer alan bu satırlar Fuad Köprülü'den aynen ıktıbas edilmiştir (Bk. Fuad Köprülü, Millî Edebiyat Cereyanının ilk Mübeşşirleri. Edebiyat Araştırmaları, Ankara. 1966. s. 298.
11. Bk. Paul Saintyves, *Folklor Elkitabı* (Tercüme ed. Bilâl A. Yanıkoğlu). İstanbul, 1951.
12. *Tanzimat* devri gazeteciliği hakkında bk. A. Hamdi Tanpınar, XIX. asır Türk Edebiyatı. İstanbul, 1956; c. I, 2 bsm.; M. Kaya Bilgegil, Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma. Erzurum, 1970; *Harabat Karşısında Namık Kemal*. İstanbul, 1972. M. Fuad köprülü, a.g.m. ve a.g.e.
13. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1. Ankara, 1966.
14. M. Fuad Köprülü, Yeni Bir İlim: Halkiyat 'Folk Lore", İkdâm 24 Kânun-i sâni 1329 (İstanbul).
15. *Durûb-i Emsâl-i Osmanîye*. İstanbul, 1280; Şair Evenmesi, İstanbul, 1860 (Tercümân-ı Ahvâl'de tefrika).
16. Bu parça, M. Fuad Köprülü'den ıktıbas edilmiştir (Bk. *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1966).
17. Bu yayınların tespit edilenleri Seyfettin Özege Kitapları Kataloğu ile Millî Kütüphane'nin hazırladığı geçici *Eski Harflı Türkçe Basma* eserler kataloğuna alınmıştır. İlgilenenler, bu eserlerden istifa edebilir.
18. Nitekim, Türk halkı arasında bu ikiliği yansıtan bir tâbir de doğmuştur. 'Artık gavura, gavur demiyecaksin'. Bu Mizahî ifade, 'münevver' ile 'avâm'ın, Tanzimat'ı anlayışlarının tipik bir değerlendirmesidir.
19. Türkiye'de, milliyetçilik fikrinin ve Türkçülüğün iltîmî, edebî ve siyasî gelişim safhaları için bk. Ercüment Kuran, The Impact of Nationalism on the Turkish Elite in the Nineteenth Century. *Beginnings of Modernization in the Middle East*. Chicago (USA), 1968; s. 109-117.
20. *Lehçe-i Osmanî*. İstanbul, 1293.
21. *Mühtehabât-ı Emsal-i Türkiye* İstanbul.
22. *Şecere-i Türki*. İstanbul, 1863.
23. Bu konuşma, *Ignace Kunos* tarafından, Türkçe "Türk Halk Edebiyatı" ve Fransızca "De la Poesie populaire Turque" başlıklarını taşıyan eserinde yer almıştır (Bk. Ignace kunos, Türk Halk Edebiyatı. İstanbul, 1925; s. 43 56.). Yazımıza ıktıbas ettiğimiz kısımlar buradan alınmıştır.
24. Süleyman Paşa, ilk defa Türk tarihini Orta-Asya'dan itibaren ele alan bir ders kitabı, "Tarih-i Alem'i" hazırlar. 'Sarf-i Türkî' adını taşıyan bir gramer yazar. *Recaizâde Ekrem*'in yazmış olduğu "Tâlim-i Edebiyat-ı Osmanî'yi görünce, Süleyman Paşa

- kendisine bir mektup yazarak, 'Osmanlı tabirinin sadece devletimizi ifade edebileceğini, milletimizin adını 'Türk' ve bu sebeple, dilimize 'Türk dili', edebiyatımıza 'Türk edebiyatı'denmesi gerektiğini bildirir.
25. Atatürk, bu mısraların kendisinde yarattığı Türklük şuurunu şöyle ifade eder: 'Şâir Mehmet Emin Yurdakul'un, ilk defa Manastır Askerî İdadisinde öğrenci iken okuduğum, "Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur' mısraı ile başlayan manzumesinde, bana milli benliğimin gururunu tattıran ilk ifadeyi bulmuştum" (Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri. Ankara, 1971; s. 183).
26. Fevziye A. Tansel, 'Memleketimizde folklor... hakkında ilk makale. *Kubbealtı Akademik Mecmuası*, 1972; sayı 3: s. 20-31.
27. Türkçülük hareketi, çöken imparatorluğumuzun enkazı altından 'millî' devletimizin doğuşuna sağlam zeminler hazırlamış ve başarıya ulaşmamızı sağlamıştır. Bk. Hakkı D. Yıldız, *İstiklâl Harbinin Fikrî ve Manevî Temelleri. Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*. Ankara, 1973; s. 46-58.
28. 'Türk Derneği Nizamnamesi', 12 Kânun-ı evvel 1324'te İstanbul'da yayınlanmıştır.
29. *Türk Derneği Mecmuası*. İstanbul, 1328; sayı: 6, s. 2.
30. Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul 1972, s. 46-51.
31. Bu dergi 65 sayı çıktıktan sonra kapanmıştır.
32. Ziya Gökalp, Halk Medeniyeti I. Halka Doğru Mecmuası. (İstanbul) 10 Temmuz 1329, sayı, 14.
33. "Türk Şarkıları. *Halk Doğru Mecmuası*, (İstanbul.), 1329 (1914); sayı: 43.
34. Bu konuda daha önce 18 numaralı dipnotunda belirtilen eserlere ilâve olarak Milli Kütüphane'nin hazırlamış olduğu geçici eski harfli Türkçe mecmua ve gazeteler kataloğundan da istifade edilebilir.
35. M. Fuad Köprülü'nün bu makalesi daha önce belirtilmiştir. Bundan sonraki iktibaslar aynı yazıdan alındığı için dipnotu olarak tekrarlamıyoruz.
36. Ziya Gökalp, Halk Medeniyeti I. *Halka Doğru Mecmuası*. (İstanbul). 1329 (1913); Sayı 14.
37. Ziya Gökalp'ın folklorist cephesi için bk. Hikmet Dizdaroğlu, Folklorcu Ziya Gökalp. I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri. Ankara, 1974 s. 3-18.
38. Ziya Gökalp, Usullere Dair- Halkıyat: I-Masallar. *Küçük Mecmuası*. 2 Teşrinievvel, 1338 (1922); sayı: 18.
39. Ziya Gökalp, a.g.m.; a.g.y.
40. Köprülü, a.g.m., a.g.y.
41. Rıza Tevfik Bölükbaşı, Folk-lor 'Folk Lore'. *Peyâm-i Edebî*. 20 Şubat 1329.
42. Rıza Tevfik Bölükbaşı, Raks. *Neval-i Afiyet- Salname-i Tıbbî*. İstanbul, 1316; s. 405-429.
43. A. Lang. *Custom and Myth*. London, 1884; s. 11.
44. Miss Carlotta S. Brunc. *The Handbook of Folklore*. London, 1914; s. 1-2.
45. Rıza Tevfik, Folk-lor "Folk Lore". a.g.y.
46. Mustafa Satı, Etnoğrafya. *İlm-i Akvam*. İstanbul, 1327.
47. Muallim Hasan Bahri, *Anadolu Köy Düğünleri*. İstanbul, 1916.

AÇIK TEŞEKKÜR...

Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nün Dergimize iki yıldır uyguladığı anlaşılmaz (!) ambargo 1994 yılında da -maalesef- devam etmektedir. Bu sebeple maliyetimiz yükselmekte, fiyatımız artmaktadır. Zor şartlar altında sürdürdüğümüz yayınıımızı destekleyen bütün okuyucularımızla birlikte değerli temsilcilerimiz Yrd. Doç. Dr. Erman ARTUN, Doç. Dr. Metin KARADAĞ, Vedat UYGUR, Behçet DEDE, Turhan KAYA, Dilaver DÜZGÜN, Ahmet GÜNŞEN, Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA, Dr. Ali ÇELİK, Yrd. Doç. Dr. Hayrettin RAYMAN, Yrd. Doç. Dr. Esmâ ŞİMŞEK, Yrd. Doç. Dr. İsmail GÖRKEM ve adlarını burada saymadığımız vefâkar dostlarımız 1994 yılında da dergimize verdikleri destek için alenen teşekkür ederiz.